

ירושתנו

ה'תשפ"ה

ספר שנה
לתורתם של חכמי אשכנז
אורחותיהם ומנהגיהם, מסורות
וזכרונות, מחקרים וסקירות
כולל לוח מנהגי בית הכנסת לשנת תשפ"ה

ספר שלושה עשר

מכון מורשת אשכנז
בני ברק תשפ"ה

ירושתנו

יוצא לאור ע"י מכון מורשת אשכנז

עורכים:

הרב שלמה יהודה ליב הופמן, מודיעין עילית
הרב יוסף שלמה מאיר, אלעד

חברי מערכת:

הרב בנימין שלמה המבורגר, בני ברק
פרופ. מאיר הילדסהיימר, בני ברק
הרב יהודה אהרן הלוי הורוויץ, ירושלים
הרב משה המבורגר, ירושלים

דוא"ל מערכת ירושתנו: yerushaseinu@gmail.com

תוכן עניינים

רבותינו שבאשכנז

שני דרושים על התורה / רבי אריה ליב בעל שאגת אריה זצ"ל טו
נהגו תלמידי הישיבות באותו דור-דעה לרשום במחברותיהם דברי תורה שנתבררו בעולם בשם גאוני הדור, ועיר שם זעיר שם, וכך נותרו לפליטה שני דרושים מתורתו של בעל שאגת אריה, אחד לפרשת תצוה ואחד לפרשת קורח, חידושים שלא נמצא זכרם במקום אחר, וחזרה האבידה לבעליה.

כללי הש"ס / רבי אהרן פולד זצ"ל יט
תורתו של רבי אהרן פולד זצ"ל בעל 'בני אהרן' היתה ספונה עד כה בכתיבי-יד, וחלק ממנה זכתה לפרסום בכרך הקודם של ירושתנו לצד מאמר נרחב לתולדותיו. בכרך זה זוכים אנו להמשך פרסום תורתו, והפעם חלק קטן ששרד מ'כללי הש"ס' שלו, י"ז כללים, שכתב בדרך לימודו מריש מסכת נדה.

תשובה בענין ספר תורה מהחכם רבי יצחק ברניים / הרב יהודה אהרן הלוי הורוויץ לה
"החכם ברניים" מורו ורבו של רש"ר הירש ידוע יותר כהוגה דעות ומעצב פני יהדות אשכנז בדור האחרון, דור שהתמודד עם השפעת ההשכלה והמודרנה. חידושי תורתו בהלכה, המתפרסמים כאן לראשונה, מלמדים על פן לא מוכר של אישיותו, כגאון תלמודי וכפוסק הלכה.

שתי הערות בשולחן ערוך יורה דעה / רבי יצחק (זעקיל) הלוי במברגר זצ"ל לט
הערות הלכתיות מתוך כתיבי רבי זעקיל במברגר, הרב דקוינגן ונכדו של הרב מוויצבורג. ההערה הראשונה היא כנראה העתק למכתב שנשלח אל רבי יצחק אלחנן ספקטור בעל נחל יצחק, ועוסקת בדרכי הפסיקה, כאשר רבים פוסקים הלכה בשווה אמנם כל אחד מטעם אחר, אם נחשבים כרוב להכריע את הדין. ההערה השנייה עוסקת בעניין מחיקת השם שהיא לתיקון (י"ד סי' רעו).

נאמנות סוחר שהורעה חזקתו על חלב ישראל / רבי טוביה לוינשטיין זצ"ל מג
סוחר החלב היהודי המקומי בציריך פשע ורכש חלב נכרי שלא עמד ישראל על גביו בשעת החליבה. שלל הרב המקומי את נאמנותו של הסוחר ואסר לרכוש ממנו חלב, חרף ההוצאות הגדולות שנאלצו בני הקהילה לשלם על החלב הכשר שהובא מרחוק. זאת ועוד, בימי הקיץ היה החלב מחמיץ לעיתים, ועל כן ביקשו בני הקהילה להתיר להם לרכוש חלב מאותו סוחר כאשר יעמוד על גביו איש נאמן.

הלכה ותוספות

שיעור האמה לפי בעל חוות יאיר / הרב ראובן קצואר מט
מזה דורות משתברים קולמוסים בפולמוס מידות ומשקלות של תורה בהתאמה למידות המקובלות, ובמיוחד במידות האורך שכמעט ולא עסקו בהן גדולי הדורות. בעל 'חוות יאיר' הוא מן היחידים שעסק בהן באריכות ואף כתב על כך תשובה. דא עקא, בפירוש דבריו נחלקו שני חכמים בני דורנו שהגיעו לפער משמעותי של קרוב ל-11 ס"מ בשיעור האמה. המאמר סוקר את דעותיהם ואת אשר נראה לו להשיב על דבריהם.

מנהגו של רבי נתן אדלר כשהיה מת בשכונתו / הרב אריה פויכטונגר סד
דין הכהנים השוהים בבית הסמוך לבית שיש בו מת, אשר צינור (ביב) מחבר בין הבתים, הסעיר את בית המדרש הפרנקפורטאי. היתרו של בעל 'פני יהושע' לכהנים לשהות בביתם, עורר עליו את גדולי וחכמי העיר שחלקו עליו בתוקף. דעתו של רבי נתן הכהן אדלר מחכמי פפד"מ באותם ימים עולה מתוך כתב-יד של רבי אהרן פולד, ובו גם גילוי על 'פטנט' שיצר רנ"א הכהן להימנע מטומאה.

מחלוקת הגר"ח מבריסק והגרי"י ויינברג בעניין הפלת עובר / הרב אלישע פרידמן סח
הרב יחיאל יעקב וינברג, ראש בית המדרש לרבנים בברלין, מתח ביקורת על דרך הלימוד של הגר"ח מבריסק, המתבטאת בחידושו בדין הפלת עובר. בעוד הגר"ח ראה בעובר "כעין נפש" ואסר הריגתו מדין רציחה, הגרי"י ראה בו "כעין חלק האם" ואסר זאת מדין חבלה. מחלוקת זו השפיעה על פוסקים בני זמננו, כאשר שיטת הגר"מ מחמירה יותר לעומת שיטת הגר"א. במאמר מתבררת מחלוקת זו על רקע ההבדלים היסודיים בין שיטות הלימוד.

תורת אמן

מנהגי ראש חודש באשכנז / הרב שניאור זלמן הופמן פה
סקירה רחבה של מנהגי ראש חודש באשכנז, כולל סעודת ר"ח, איסור או ביטול מלאכה, והקבלת פני רבו, למן מקורות חז"ל ועד ספרי המנהגים, תוך הדגשת ההבדלים בין זמן הבית לזמן הזה, והשפעת חורבן בית המקדש, במהרה יבנה, והיעדר קרבנותיו על עיצוב אופי יום ר"ח כיום מיוחד.

חילוק המנהגים בנוסח ברכת אמת ויציב בימים שאומרים הזולת / הרב משה צבי פליישמן צה
לפי מנהג אשכנז, בימי שמחה בהם אומרים "זולתות", מקצרים את הברכה מ"אמת ויציב" ועד הפיוט. ואילו במנהג פולין, הנוסח הרגיל נאמר עד "על ישראל עבדיך", ומשם מקצרים. בשבתות העצובות יש חילוק במנהג אשכנז גופו: חלק מקהילות אשכנז שמרו על הנוסח המלא, בעוד אחרות קיצרו כמו בשבתות שמחה. במאמר מוצע טעם חילוקי המנהגים הללו.

יישוב סתירת הירושלמי בחיוב תפילין בחול המועד / הרב שילה היילברון קו
המחבר דן בסתירה שבדברי הירושלמי ביחס לחיוב הנחת תפילין בחול המועד. הוא מציע את התירושים השונים שנאמרו ביישוב הסתירה ומבאר את שיטות הראשונים והאחרונים בנושא.

אמירת קדיש ע"י אחד בלבד / הרב אהרן חיים הופנר קיג
דעת הפוסקים על אמירת קדיש יתום ברורה: יש להקפיד שהקדיש יאמר רק על ידי אב אחד, וכפי המנהג המקורי, עליו הקפידו מאוד באשכנז. בחציו השני דיון בדעת הגרי"מ מלסגל ובדעת החזון איש בעניין אמירת הקדיש ע"י כמה אבלים.

בדעת מהרי"ל אם מתחיל הנענועים במזרח או בכיוון ירושלים / הרב אברהם דוד שלמן ... קכא
דין הנענועים בארבעת המינים בחג הסוכות לכל רוחות השמים מופיע כבר בגמרא, אמנם לא נתפרש מאיזו רוח מתחיל, ובזאת נמצאו כמה וכמה דעות ושיטות הערוכות ומסודרות במאמר זה, כשעיקר כוונתו לברר דעת מהרי"ל כפי שמסר תלמידו, שהתחיל "לפניו כלפי מזרח". במאמר מברר אם כוונתו לצד מזרח דווקא או כלפי ירושלים, כמו שמצינו במחזור ויטרי לעניין צד התפילה.

ליל הניטל במשנת גדולי אשכנז / הרב אברהם דוד ברנד קלא
בליל ניטל נמנעים רבים מלימוד תורה. הכותב מתחקה אחר שורשי המנהג בקהילות אשכנז, מציג פרשנויות לשם "ניטל", וסוקר את ההיסטוריה והמשמעות של המנהג מנקודות מבט היסטוריות, תרבותיות והלכתיות.

בית דורות

ענייני תנאים ואמוראים / הרב ישעיה אשר זעליג מיללער קמא
גדולי הדורות ייחסו חשיבות גדולה להבנת יחסי רב ותלמיד בקרב תנאים ואמוראים, ידע הנחוץ להבנת המשא ומתן התלמודי. ידוע 'יחסי תנאים ואמוראים' שחיבר רבינו יהודה בן קלונימוס משפיירא, בן דורו של הרוקח, ששרד רק חציו. לפנינו רשימה קצרה ומתומצתת, המתייחסת רק לאזכור אחד של הדמות במרחבי התלמוד, רשימה שנכתבה בשולי גליון ספר אחר, ומופיעה כאן לראשונה, תוך דיון בזיקתה ל'יחסי תנאים ואמוראים' ושאר חידושים המופיעים במבוא הרחב.

לכירור זמנו של רבי מנחם מירזבורג / הרב ח' אליעזר אשכנזי ריט
בניגוד לדעה הרווחת שר' מנחם ממירזבורג, מגדולי חכמי אושטרייך, פעל לאחר גזירות ק"ח-ק"ט, הכותב מוכיח כי חי במחצית הראשונה של המאה ה-14, טרם הגזירות. באמצעות ניתוח קשרים תורניים ותקנותיו, במיוחד בעניין המיאון, מתגלה דמותו כאחד מגדולי אשכנז, שהיתה לו השפעה רחבה בדורו.

תולדות רבי משה ברודא / הרב יוסף פראגר רלא
מזלם של בני גדולים שדימויים מסתתר בצל האב הגדול. כך עלה גם בגורלו של רבי משה ברודא בנו של רבי אברהם ברודא, הרב וראש הישיבה הגדול של כמה קהילות באשכנז. במאמר מסופרים ומפורטים בהרחבה מקיפה תולדותיו ופעליו של רבי משה ברודא, מילדותו, נישואיו ורבנותו בקהילות הגדולות באשכנז, וצאצאיו אחריו.

מנין ל"ג שנות רבנות ה'חתם סופר' / הרב בנימין שלמה המבורגר רצו
בניגוד למי שייחס משמעות מיסטית וחשש מפני הסכנה לשמש ברבנות במשך ל"ג שנים, המאמר מוכיח שמספר זה אינו אלא צירוף מקרים היסטורי, ללא בסיס לחשש. עיון מדוקדק במקורות ותולדות משפחת בעל 'חתם סופר' מראה שמנהיגות תורנית נמשכת כל עוד הרב פועל לשם שמים ובכוחו להנהיג את קהילתו.

פועלו של רבי מיכאל כהן מפולדה בגזירת השחיטה בשנת תרמ"ו / הרב איתן כהן שו
בשנת תרמ"ו נגזרה גזירת איסור השחיטה בגרמניה והתחולל מאבק למניעתה. הרב מיכאל כהן מפולדה, תלמידו של הרב עזריאל הילדסהיימר זצ"ל, פעל לשמר את מנהגי השחיטה ההלכתיים, תוך התמודדות עם לחצים פוליטיים ועל רקע דיונים הלכתיים על הכאת הבהמה וחיתוך המפרקת, ותוך שיתוף פעולה עם אנשי מדע והרשויות. במסגרת המאמר מתפרסמת לראשונה תשובת הגאון ר' יצחק אלחנן ספקטור זצ"ל בעניין.

והמה בכתובים

עמודים : שמז - שנא

אמירת "עלינו לשבח" לאחר תפילת שחרית בזמן הראשונים / הרב אליהו אויש | בעניין חלוקת שירת האזינו / הרב מנחם מענדל פירסט - תשובת המחבר / הרב שלמה קאטאנקע | על מהדורת רבינו חננאל למסכת מכות / הרב שניאור זלמן הופמן | על מנהג הנשים שלא לבוא לבית הכנסת בתשעה באב / הרב דניאל י. גולדשמידט

מנהגי בית הכנסת לבני אשכנז בא"י ובחו"ל / לוח לשבתות ומועדי השנה לשנת תשפ"ה שלג